

Takács Levente (1978) ókortörténész, a DE BTK Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszékének egyetemi docense. Kutatási területei: római földmérés, római társadalom, historiográfia.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: Grüll Tibor: *A Római Birodalom gazdasága* (recenzió) (2018/2).

Nec metas rerum

Reflexiók Kozák Dániel tanulmányára

Takács Levente

Az *Ókor* 17. évfolyamának 2. számában jelent meg Kozák Dániel cikke, amely az *Aeneis* első énekében található Iuppiter-jóslatnak azt a két sorát interpretálja, melyekben az isten időben és/vagy térben végtelen hatalmat ígér Aeneas leszármazottai, a rómaiak számára.¹ A kifejezéshez a 4. századi kommentárok az *aeternitas* szót fűzték magyarázatul, az időbeliség értelmezését előnyben részesítve. Ez kapcsolódik össze a későbbi, 17–19. századi kommentárokkal a *Roma aeterna*, az örök város gondolatkörével. A Vergiliust megelőző irodalmat a kommentárok figyelmen kívül hagyják, ezért Kozák Dániel az intertextualitás eseteinek feltárását a Vergilius előtti és vele kortárs szövegeken végezte el digitális kereséseket alkalmazva. A *sine fine* kifejezésre elvégzett keresésből egy kifejezetten térbeli (Lucretius), négy pedig (Livius, Vitruvius, id. Plinius, Vergilius) mind térbeli, mind időbeli értelmezéssel ellátható. Az *imperium* és a *finis* együttes előfordulása jóval több adatot eredményezett, s az elvégzett keresésben a birodalom határainak kiterjesztéséről (*fines imperii proferre*) szóló szöveghelyek markáns arányt képviselnek. A szerző megállapítása szerint a iuppiteri jóslat *imperium sine fine dedi* fordulatának térbeli értelmezése nem zárható ki annak ellenére, hogy a későbbi kommentárok az időbeliséget részesítették előnyben.

Miközben Kozák Dániel meggyőzően mutatja be, hogy a kommentárok az időbeli dimenziót hangsúlyozva mondhatni megfeledeztek a térbeliség képzetéről, ami pedig jól igazolható a Vergiliust megelőző és vele kortárs szövegekből, kevesebb figyelmet szentel az ominózus másfél sor elején található *meta* szónak. Tanulmánya egy pontján (64) Kozák Dániel megállapítja, hogy a Iuppiter-jóslat vizsgált másfél sorában „látványosan hétköznapi szavak” kerülnek elő, s fel is sorolja ezeket (*res, tempus, pono, imperium, finis, do*). A *meta* említése egy zárójeles megjegyzésre korlátozódik, miszerint talán a *meta* az egyetlen olyan szó, amely az olvasó intertextuális emlékezetét mozgósíthatná. Éppen ezért indokolt lett volna bevonni az intertextuális keresésbe ezt a szót is, megvizsgálva, mennyiben járul hozzá Kozák Dániel – véleményem szerint helytálló – megállapításaihoz. A szerző egy hosszú bekezdésben ugyan elemzi a *meta* térre és időre vonatkozatható jelentéseit, az előbbire a versenypálya határát jelölő oszlopot, utóbbira pedig két *Aeneis*-helyet (X. 471–472 és XII. 546) hozva példának (61),² a *meta* szó szerepét és értelmezési lehetőségeit a tanulmány mégsem aknázza ki, holott térbeli jelentése nem csupán a cirkuszi kocsiversenyek egyik jellegzetes kellékeként tűnik fel a római irodalomban.

A *meta* szó alapvetően valamiféle ék vagy kúp formájú alakot jelentett, amely lehetett természetes vagy mesterséges. E jelentés korai példája lelhető fel Cicerónál a Hold mozgásával kapcsolatban (*Az állam* I. 14, 22), de például Vitruvius is így használja egy óraszerkezet leírásakor: „Két kúpot esztergáltatunk, egy tömöröt és egy üreset...”³ Nagyjából ennek a vitruviusi használatnak felel meg a későbbből adatható *meta molendaria* szakkifejezés, ahol a *meta* a kézzel vagy állati erővel hajtott malmok alsó, kúpszerű követ jelentette.⁴ Cato és Columella a gúlákba rakott fa és széna leírásakor említik.⁵ Előfordul még dombok alakjának, valamint a piramis- és obeliszkszerű tárgyak jellemzésére.⁶ Vergilius fiatalabb kortársa, Livius az első érte-

lemben használja: „Myonnesus hegyfok Teos és Samos között. Maga a hegy kúp alakú, egészen széles alapon nyugszik, és hegyes csúcsban végződik.”⁷

A *meta* rendelkezik egy olyan markáns térbeli jelentéssel is, amely vélhetően a használt tárgy kúpszerű alakjából eredeztethető. Ennek a használatnak a nyomai visszavezethetők Vergilius koráig. A földmérési szakírók munkáiban a *meta* olyan ideiglenes vagy esetenként végleges pontokat (illetve a rögzítésükre szolgáló tárgyat, eszközt) jelöl, amelyek a határok kitűzésében segítettek a földmérőt, voltaképp a határvonal egyes pontjainak megjelölésére szolgáltak. Ilyen jelentésben fordul elő Frontinusnál és Hyginus Gromaticusnál.⁸ Nem annyira a kitűzéskor használt viszonyítási pont, hanem inkább ’határkő’ értelemben fordul elő Carseoli területén (*ager Carsolis*) a *Liber Coloniarum* (188.10C) szerint.⁹ Frontinus a Kr. u. 1. század második felében háromszor volt consul, valamint Róma vízellátásáért felelős tisztségviselő.¹⁰ Hyginus Gromaticus időbeli elhelyezése életrajzi adatok híján kevésbé biztos. Egyetlen támpontként az kínálkozik, hogy művében szerepel egy Lucanus-idézet.¹¹ A *liber Coloniarum* voltaképpen egy városlista, amely az egyes településekhez fűzött rövid megjegyzésekből áll. Ezek tartalmazzák a város státuszát, az alapító nevét, a föld felparcellázásának módját és utalást az utak szélességére. A bejegyzésekben szereplő adatok a Gracchusoktól Commodusig terjednek.¹² E szerzők és munkák Vergilius utániak, de a *meta* földméréssel kapcsolatos használata korábbi földmérési szakírók híján is visszakövethető Vergilius koráig vagy valamivel korábbra.

Horatius egyik ódájában a fősvények boldogtalanságával a messzi tájakat lakó szkiták és geták boldogságát veti egybe. Utóbbiak között ismeretlen a földek felmérése, felosztása: *immetata quibus iugera*. E fel nem osztott földeken maguktól teremnek a gyümölcsök és a gabonafélék, ami az aranykor-leírások egyik tipikus motívuma.¹³

A földmérők hivatásának megjelölésére több elnevezést használtak a rómaiak. A közismert (*agri*)*mentor* mellett létezett még a *finitor*, *limitator*, *gromaticus*, *decempeda* is, de jelen szempontból a *metator* megnevezés érdekes, amely eredendően a tábor kiméréséért felelős katonákat jelölte. Ilyen értelemben használja Lucanus, Frontinus, majd később Vegetius, valamint a pszeudo-hyginusi *De munitione castrorum*.¹⁴ Első általunk ismert előfordulása azonban Cicerónál található, aki L. Decidius Saxát, Antonius párthívével illeti e kifejezéssel két ízben, korántsem pozitív színben tüntetve fel földosztásokban játszott szerepét.¹⁵ A *metator*, akárcsak a *gromaticus* és a *decempeda*, a földmérők által használt eszközökről, felszerelésekről nyerte az elnevezését.¹⁶

A földmérés és földosztás témája mélyen beágyazódott az Augustus kor elejének társadalmi diskurzusába. Maga a *princeps* is – vélhetően tanulva a második triumvirátus idején eszközölt, magát Vergiliust is érintő földosztások negatív társadalmi-politikai következményeiből – nagy hangsúlyt fektetett a földosztások folyamatának normalizálására. Még élete vége felé is büszkén emlegette ezt a *Res gestaeban*.¹⁷ Nem maradhatott el az uralkodó mögött az arisztokrácia sem, amelynek egyes tagjai felirataikon örökítették meg földosztó tevékenységüket.¹⁸ Horatius tanúsága szerint pedig a közbeszédben is mindennapos téma volt a földosztások kérdése.¹⁹

E háttér előtt talán nem érdektelen számon tartani, hogy a *meta* földmérési szakkifejezés is volt, amely Cicero és Horatius tanúsága alapján ismert lehetett Vergilius korában. A szakkifejezés jelentése a szakíróknál (Frontinus, Hyginus) ráadásul alapvetően nem is statikus: ’rögzített helyen lévő határkő’, hanem inkább dinamikus: olyan ideiglenes határjelölőre utal, amely a földmérés során mozgatható. A földmérő egyik *meta* után a másikat helyezi el, aktusával egyre nagyobb területre terjesztve ki a földmérés hatókörét, egyre újabb területet von be a felmérésbe, egyre inkább kiterjeszti a rendezett világ határait. A Vergiliusszal kortárs földmérési szakirodalom hiányában nem állíthatjuk, hogy ezt a fajta jelentést ismerték volna az *Aeneis* megalkotása idején vagy azt megelőzően, mindenesetre egy terjeszkedő, határait tágító világbirodalom képzetéhez jól illeszkedhet a *meta* szó ilyen értelmezése.

1.
Rómulus áll ezután élére a népnek, a nőtény
Farkas-dajka fakó szőrén viduló, ki nevéől
Népét rómainak híván, Marsnak falat épít.
S nem szabok akkor időt, se teret birodalmuk elébe,
Minden uralmat örökre nekik fogok adni.

Vergilius: *Aeneis* I. 275–279
(Lakatos István fordítása)

2.
...tisztább lelkű a nem-kimért
dombhajlás töviben búzaszemet vet
kóbor-vad geta, nem siet
folyvást görnyetegen járni ekék után:
év múltán odahagyja már
sorstársára a tört-kérgű csupasz határt.
Horatius: *Carm. III. 24, 11–16*
(Mezei Balázs fordítása)

3.
A municipiumoknak megfizettem azoknak a földeknek az árát, amelyeket negyedik consulságom évében (Kr. e. 30), majd M. Crassus és Cn. Lentulus Augur consulsága alatt (Kr. e. 14) a katonáknak kiosztottam. Az összeg, amelyet az itáliai földekért kifizettem, körülbelül 600 millió sestertiusra, a tartományi földekért kifizetett összeg pedig körülbelül 260 millió sestertiusra rúgott. Mindazok közül, akik eddig Italiában vagy a provinciákban katonai telepkeket alapítottak, ezt elsőnek és egyedül én tettem.
Res gestae divi Augusti 16
(Borzák István fordítása)

4.
 Minden szembejövő feltart: „Ó, drága barátom,
 tudnod kell, hiszen isteni szinten jársz: mi a helyzet,
 mondd csak, a dákokkal?” – „Nincs semmi se.” – „Ejnye, te huncut!
 Mindig a régi vagy!” – „Istenem! Itt pusztítson az ég el,
 hogyha tudok bármit.” – „Caesar veteránjainak hol
 oszt majd földet? Itália lesz-e? Szicília inkább?”
 Esküszöm, én semmit se tudok, de csupán hüledeznek:
 hogy lehet ennyire néma, titoktartó ez az ember!
 Horatius: Serm. II. 6 (Körizs Imre fordítása)

5.
 De messze mentem, most hát visszaköltözöm
 e játék tartalmához: tudjátok ti is.
 Megvilágítom tájait, határait,
 a szomszédságot – építője én vagyok.
 Plautus: A karthágói ifjú 46–49
 (Devecseri Gábor fordítása)

A cirkuszi életből vett kép mellé felsorakoztatható a földmérés világából vett jelentés is. A kétféle értelmezés nem zárja ki egymást, sőt megerősíti, hogy a *meta* minden bizonnyal markáns térbeli jelentést is hordozott Vergilius korában.

Tovább erősítheti ezt az, hogy a *finis* szó szintén magyarázható a római földmérés világából. Jóllehet Kozák Dániel szerint a *sine fine* kifejezést illetően a kizárólag térbeli jelentést a jóslat megelőző sorai kizárják, mégsem vehető el az egyszerre időbeli és térbeli jelentés (61). Utóbbi támogathatja a *finis* alkalmazása a földmérési szakíróknál. A szó mind egyes, mind többes számú alakjai használatosak ’mezsgye’, ’határvonal’, ’telekhatár’, ’városzhatár’ értelemben. A *finis* ilyen jelentése szintén visszakövethető a Vergiliust megelőző korokig. Adatolt a felírt anyagban, de megtalálható Cicerónál is mint tartomány vagy város határa, a földmérőknél található jelentéshez legközelebbi értelemben pedig Varrónál.²⁰ A *finis* hétköznapi jellegére vonatkozó példák száma tovább gyarapítható, itt azonban a *meta* kapcsán felvetett értelmezési lehetőséget kiegészítendő két, Vergilius korában minden bizonnyal jól ismert szöveg helyre hívni fel a figyelmet, amelyben egy a *finis*-ből származó szó: a *finitor* található. Plautus *A karthágói ifjú* (*Poenulus*) című komédiáját félreérthetetlenül a földosztáshoz kapcsolódó terminológia (*limites, confinia, determinabo*) használatával indítja, s magát *finitorként* határozza meg.²¹ Ugyancsak a *finitor* szót találni Cicero Kr. e. 63-ban P. Servilius Rullus néptribunus törvényjavaslata ellen mondott második beszédében.²² A *finitorok* kilétének, társadalmi helyzetének meghatározása több kísérlet tárgya volt, de azt, hogy feladatok a tervezett földosztáshoz kötődött, nem vitatták.²³

A *meta* fent említett használati köre a földméréssel, földosztással kapcsolatos szövegekre korlátozódott, de térre vonatkozó jelentésmezeje tágabb ennél. Nem csupán földmérési, hanem földrajzi jelentéssel is bír. Valerius Flaccus és Apuleius például földrajzi területek, illetve a világ szélének, végének jelzésére használják.²⁴

A *meta* térrel kapcsolatos jelentése mind Vergilius kora előtt, mind később nyomon követhető, vagyis Kozák Dániel interpretációját, amely a kommentárhagyománytól eltérő értelmezést vet fel, a *meta* szó földméréssel kapcsolatos használata is alátámasztja. A kommentárok olvasatának kialakulásával kapcsolatban Kozák Dániel lehetséges értelmezésként említi, hogy a késő ókorban létrejött művek szerzői számára a politikai-történelmi realitás immár nem Róma világhatalma és térbeli terjeszkedése volt. Az időbeli végtelenség azonban még elképzelhető volt érvényes jelentésként. A jóslat szavaiban meglévő többértelműség miatt szűkülhetett pusztán időbelivé (62). A *meta* temporális érteleme már az *Aeneis*-ben is megtalálható, s más szerzőknél is előfordul, a kérdéses rész értelmezési horizontjának 4. század végén történő beszűkülése előtt így nem volt szemantikai akadály. Ez a fejlődés *ad absurdum* azzal járt, hogy a *meta* szót akár figyelmen kívül is lehetett hagyni az interpretáció során, s azt csupán a *tempora* és a *finis* szavakra is alapozhatták.

A folyamathoz a Római Birodalom hatalmi helyzete mellett adalékként érdemes hozzátenni, hogy a korabeli felírt anyag is temporális értelemben, az élet végének jelzésé-

re használja a szót (*metas vitae, aevi meta* stb.).²⁵ E feliratok keresztények, s a birodalom több pontjáról kerültek elő (Róma, Lyon, Milánó), vagyis a mindennapi használatra is jellemző volt a *meta* temporális értelme. Az élet végpontját (is) jelölő

szó figyelmen kívül hagyása egy végnapjait élő, de legalábbis fénykorát már régóta elhagyó birodalom kommentárírói részéről aligha tekinthető főbenjáró bűnnek, még akkor sem, ha ezzel az értelmező hagyomány hosszú időre egyágúvá vált.

Jegyzetek

- 1 Kozák 2018.
- 2 Ehhez a bekezdéshez kapcsolódóan a szerző még két bővebb jegyzetben tér ki a *meta* lehetséges jelentéseire, Kozák 2018, 68, 4–5. jegyzet.
- 3 Vitruvius IX. 8, 6.
- 4 Paulus: *Dig.* XXXIII. 7, 18.5; Ammianus Marcellinus XVII. 4, 15.
- 5 Cato: *agr.* 55; Columella II. 18, 2.
- 6 Vitruvius I. 6, 4; Gellius I. 20, 3; Ammianus Marcellinus XVII. 4, 7.
- 7 Livius XXXVII. 27, 7. *Myonnesus promunturium inter Teum Samumque est. Ipse collis est in modum metae in acutum cacumen a fundo satis lato fastigatus.* Muraközy Gyula fordítása.
- 8 Frontinus 12.26–32C; 14.5,9,13C, Hyginus Gromaticus 150.32C és 152.9C. A *metával* kapcsolatos cselekvések (*dictare, transponere, conlocare, respicere*) közül a Frontinusnál előforduló *transponere* ige keltheti fel a figyelmet a Iuppiter-jóslat értelmezésekor.
- 9 Ezt az értelmet veszi alapul a késő antik jogi kodifikáció: *CTh* 12.1.174, *CJ* 10.32.53.
- 10 Campbell 2000, xxvii–xxx; Cuomo 2000.
- 11 Campbell 2000, xxxvii.
- 12 Dilke 1971, 228; Cambell 2000, xli.
- 13 Horatius: *Carm.* III. 24, 11–13.
- 14 Lucanus I. 381; Frontinus: *Strat.* II. 7, 12; Vegetius II. 7; Ps.-Hyg.: *mun. castr.* XLVI. 6.
- 15 Cicero: *Phil.* XI. 5, 12; XIV. 4, 10. Saxáról lásd Syme 1937; Maróti 1965.
- 16 Takács 2014, 7–9, további irodalommal.
- 17 *RgdA* 16 (lásd a margón). Vö. még Suetonius: *Aug.* 46; Hyginus Gromaticus 140,20 – 141,11C. Augustus és a földmérés/földosztás kapcsolatáról bővebben lásd Vittinghof 1952; Gvozdeva 1991; Campbell 1996; Takács 2008.
- 18 *CIL* 10, 6087 (= *ILS* 886).
- 19 Horatius: *Serm.* II. 6, 55–56 (lásd a margón).
- 20 *CIL* 1, 584 és 585; Cicero: *Catil.* 2, 26; *Phil.* 6, 5; *Fam.* XV. 4, 7; Varro: *IL* VII. 91.
- 21 Devecseri fordításában ez az aspektus némiképp elsikkad, amikor a *finitort* „építő”-nek fordítja.
- 22 Cicero: *leg. agr.* II. 32–34, 53.
- 23 Vö. Takács 2014, 113–115.
- 24 Valerius Flaccus IV. 512; Apuleius: *De mundo* 6; Silius Italicus (XIV. 8) is térbeli értelemben használja egy helyen, de a vergiliusi helyvel párhuzamos módon szerkeszt: *vel Tyriae quondam regnata mapalia genti extremumve diem et terrarum invisere metas.*
- 25 *CIL* 13, 02397; ICUR-08, 23035; *CIL* 05, 06183a; *CIL* 05, 06202.

Bibliográfia

- Campbell, B. 1996. „Shaping the Rural Environment. Surveyors in Ancient Rome”: *Journal of Roman Studies* 86, 74–99.
- Campbell, B. 2000. *The Writings of the Roman Land Surveyors. Introduction, Text, Translation and Commentary.* London.
- Cuomo, S. 2000. „Divide and Rule. Frontinus and Roman Land-surveying”: *Studies in History and Philosophy of Science* 31, 189–202.
- Dilke, O.A. W. 1971. *The Roman Land Surveyors. An Introduction to Agrimensores.* London.
- Gvozdeva, I. A. 1991. „The Land Cadastre of Augustus”: *Graecolatina Pragensia* 13, 9–21.
- Kozák D. 2018. „Imperium sine fine. A világbirodalom ígéretének intertextuális háttere Vergilius *Aeneis*ében”: *Ókor* 17/2, 60–70.
- Maróti E. 1965. „*Princeps Aelium carmen ad Italos deduxisse modos.* Bemerkungen zur Interpretation von Horaz’ *carm.* III. 30, 13–14”: *Acta Ant. Hung.* 13, 97–109.
- Syme, R. 1937. „Who was Decidius Saxa?”: *Journal of Roman Studies* 27, 127–137.
- Takács L. 2008. „Augustus és a földmérés”: *Történeti Tanulmányok* 16, 43–49.
- Takács L. 2014. *A római földmérés.* Máriabesnyő.
- Vittinghof, F. 1952. *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus.* Wiesbaden.